

Вадим БЕРЕЗА

кандидат педагогічних наук,
доцент, здобувач Національного
педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова

Ключові слова: політична освіта, політична самоосвіта, політична соціалізація.

Демократичні країни переконалися в перевагах існування спеціальних інститутів політичної освіти. Україна лише перебуває на шляху їх формування. Тому їй необхідно максимально спрямувати зусилля на генерування політичної компетентності та відповідальності громадян. Реалізувати це завдання можна переважно через загальноосвітні заклади і незалежні засоби масової інформації. Водночас демократична політична освіта має виховувати в особистості не тільки гуманістичні цінності, але й усвідомлення прав та обов'язків, власного місця і ролі в державі. Кожний повинен зрозуміти, що без дійсно функціональної політичної системи воля окремої особистості не може бути належним чином реалізована.

УДК 37.017.000.32:316.61

**ПОЛІТИЧНА ОСВІТА
І САМООСВІТА
ЯК ФАКТОРИ
ПОЛІТИЧНОЇ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ**

© Береза В., 2015

Важливим аспектом питання щодо впливу засобів культури на політичну соціалізацію є роль політичної освіти, що посідає центральне місце серед різних форм і напрямів освіти. За словами М. Іванова, сьогодні у всіх індустріально розвинутих демократичних країнах існують спеціальні інститути політичної освіти, що допомагають вирішувати завдання політичної соціалізації. Діяльність таких установ не можуть замінити засоби масової політичної комунікації – телебачення, радіо, газети, що дають звичайно лише поверхневу картину подій і передбачають уміння громадян самостійно та критично аналізувати одержувану інформацію [7, с. 66].

До переваг політичної освіти належить її цілеспрямований, системний, послідовний характер. Вона дає системне бачення реалій політичного життя, компенсуючи стихійність та різновекторність інших агентів політичної соціалізації. Так, з точки зору Л. Овдієнко, молодь, що навчається, активно цікавиться життям своєї країни, але відомості про це отримує переважно із засобів масової інформації, а не з розповідей учителів та викладачів. Недостатньо обізнаній людині досить складно розібратися самостійно в потоці різноманітної

інформації, і це може зумовити виникнення політичного інфантилізму, який у майбутньому, здійснюючи власний вибір, віддасть перевагу популізму, авторитаризму тощо. Для того, щоб окреслити тенденції становлення політичної культури, необхідні як дослідження реального стану речей, так і історична реконструкція політичної культури (виходячи з визначення останньої як історичного досвіду у сфері політики), а тут може допомогти тільки освіта [10, с. 141].

Роль політичної освіти у процесі політичної соціалізації особистості розкривається через її зміст. Згідно з М. Івановим, зміст політичної освіти має бути спрямований на формування громадянської компетентності і відповідальності, надбання позитивного досвіду участі в громадському житті. Також важливими є опанування політичного словника, який слід розглядати як когнітивний компонент політичної культури та засвоєння демократичних настанов і цінностей, які ведуть до усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості, формування почуття власної гідності, толерантності, здатності до компромісу, лояльного і водночас вимогливого ставлення до влади, законослухняності, критичного сприйняття політичної інформації, усвідомлення можливості і цінності самостійного політичного вибору, усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві, усвідомлення себе як громадянина [6, с. 249].

Водночас, на думку І. Горбатенко, зміст політологічної просвіти складають неупереджені знання про закономірності соціально-політичного розвитку, про державні й політичні структури та інституції, їхній устрій та функціонування, про демократичні принципи й процедури суспільно-політичної взаємодії. Метою політологічної просвіти, здійснюваної переважно через загальноосвітні заклади, незалежні засоби масової інформації, її наслідком постає громадянин, член правового суспільства, демократичної держави. Одне з найголовніших її завдань полягає у формуванні всебічно розвинутих особистостей, повноцінних

громадян як сили, здатної захистити завоювання демократії. Цей напрям поглиблення знань про суспільство покликаний формувати суспільні норми, згідно з якими за умов динамічного розвитку сучасної цивілізації всі проблеми мають розв'язуватися тільки шляхом взаємної згоди й зважання на інтереси всіх, а не через домінування однієї сили. Політологічна просвіта має допомогти розібратися в законах культури й правилах спільного для всіх життя [4].

Згідно з І. Жадан, політична освіта в загальноосвітній школі має здійснюватися в обсязі політичних знань рівня масової свідомості, тобто знань, які використовуються людьми в їхньому повсякденному громадському бутті. Їх зміст становить інформація про влаштування держави й суспільства взагалі, про наявну політичну систему, про головні конституційні та законодавчі регламентації суспільно-політичного процесу, про права й обов'язки громадянина і держави, про способи їх здійснення і захисту. Відповідно політична освіта як знаряддя суспільно-політичної соціалізації постає як процес засвоєння індивідом чинних норм і цінностей, ідеологем, форм політичної і громадянської культури, способів політичної взаємодії, прийомів впливу на владу та участі у розв'язанні суспільних проблем [5, с. 121].

При цьому дуже важливо орієнтувати політичну освіту на демократичні зразки. Демократична політична освіта базується на визнанні основних гуманістичних цінностей і насамперед волі і гідності кожної особистості, її природних, невід'ємних прав. Вона допомагає громадянину правильно оцінити відповідний суспільний лад, усвідомити свої місце і роль у державі, права й обов'язки. Головна її мета – навчити людину адекватно орієнтуватися в складному і суперечливому сучасному світі, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, колективно вирішувати загальні проблеми. Вона спрямована також на формування в громадян поваги до демократичного порядку й забезпечує його державним і суспільним інститутам, тому що без твердого політичного порядку воля окремої особистос-

ті не може бути реальною. Крім того, демократична політична освіта покликана донести політиці людський вимір, стримувати прояв у політичних діях егоцентричної мотивації, нетерпимості й емоційній невірноваженості, а також ідеологічного класового чи націоналістичного ірраціоналізму, що нерідко виступає під прапором боротьби за тотальну раціоналізацію суспільства [7, с. 66].

Серед інших політичних інститутів, що беруть участь у політичній соціалізації, особливе місце належить політичним партіям. У чому ж полягає роль політичних партій в системі політичної соціалізації особистості?

Як вважають Ю. Шайгородський та К. Меркотан, будучи виразниками потреб та інтересів своїх прихильників, партії безпосередньо чи опосередковано продукують норми та цінності широких верств населення [13, с. 13].

Згідно з Н. Гедіковою, громадсько-політичні організації – політичні партії, політичні об'єднання, рухи та інші як засоби політичної соціалізації, діючи в межах закону і порядку, сприяють політичній активності суспільства в цілому та особи зокрема, виробляють певні норми та принципи політичної культури, політичної діяльності, політичного світогляду. Особливе значення при цьому надається механізму участі у виборах, соціалізації особи через підтримку діяльності політичних партій та рухів.

Б. Ісаєв, виокремлюючи серед інших функцій політичних партій функцію політичної соціалізації, її сутність вбачає у турботі партії про політичні настрої своїх членів та виборців, визнанні ними її політичного курсу, підтримці її партійної платформи, їх участь у партійній діяльності. Тобто політичні партії беруть активну участь у залученні людей до політики, здійснюють допомогу при входженні до політичної сфери, в отриманні знань, навичок та досвіду політичної діяльності. До цього близько приймає функція політичного виховання, про яку більше говорять у комуністичних та соціалістичних партіях, де існують спеціальні заходи щодо виховання партійного патріо-

тизму, партійного духу, відданості партійній ідеології [15, с. 110].

Аналізуючи роль партій у суспільно-політичному житті, українські фахівці виокремлюють їхні соціальні функції, що містять у собі: роботу партії з масами з метою розширення своїх прихильників – майбутніх виборців; роз'яснення масам політичної і соціально-економічної ситуації, у якій живе суспільство, розробка пропозицій щодо платформи дій; соціально-політична освіта й об'єднання громадян на основі спільності інтересів; політичне виховання (соціалізацію) громадян, робота з молоддю з метою залучення до активної політичної діяльності, для забезпечення стабільності і наступності в розвитку суспільства [9, с. 104].

М. Іванов звертає увагу на властиву для сучасних політичних партій функцію політичної освіти. Якщо брати політичні партії, то в їх структурі також діють свої системи політичної освіти, за допомогою яких діють свої системи: партійні маси інформуються про цілі і завдання партії, програмні принципи її діяльності, стратегію і тактику. Слід зазначити, що системи партійної освіти включають в себе партійні школи, гуртки політичних знань, теоретичні та пропагандистські журнали та газети. Наголосимо, що потужні партії мають свої телеканали та друковані видання або свої програми, які контролюються [6, с. 58].

Варто зауважити, що партії безпосередньо пов'язані з інститутами громадянського суспільства і разом з ними сприяють включенню індивідів до громадсько-політичної діяльності, засвоєнню ними необхідного досвіду. З точки зору Н. Ісхакової, у політичній сфері інститутами громадянського суспільства та власне політичними агентами соціалізації виступають політичні партії, різноманітні громадські об'єднання, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування, недержавні засоби масової інформації. Саме через політичні інститути громадянського суспільства індивіди, їх різноманітні об'єднання, соціальні спільності включаються у взаємодію з державою, відтворюють та реалізують політичні відносини у своїй політичній

діяльності, засвоюють соціально-політичні норми, процедури (засоби), принципи цієї взаємодії. Ці інститути покликані сприяти формуванню політичних якостей особи, які дають змогу їй виконувати роль суб'єкта політичних відносин та визначати своє місце у системі цих відносин [8, с. 93].

Н. Шеременко звертає увагу на роль партійної пропаганди у політичній соціалізації особистості. Партії, беручи активну участь у політичному процесі, формують політичні програми і намагаються впровадити їх у масову свідомість. Соціалізація здійснюється ними шляхом усної пропаганди й агітації через засоби масової інформації, а також через символіку [14, с. 89].

У свою чергу Д. Кобрисенко пропонує розглядати політичні партії як референтні спільноти. В умовах істотної політизації громадського життя для великої частини громадян роль референтних спільнот виконують політичні партії – і не лише за ознакою членства в них, а й тоді, коли суб'єктивно важливим для особи є володіння базовими спільнототвірними характеристиками. Обираючи референтну спільноту як об'єкт ідентифікації, особа потрапляє під соціальний вплив, який дає їй відчуття психологічної захищеності та спрямовує її розвиток і функціонування. Важливість референтної спільноти полягає в тому, що її норми перетворюються на систему відліку не тільки для самооцінки, а й для оцінювання явищ соціального життя, формування індивідуальної картини світу. Референтність спільноти визначає останню як об'єкт, до якого особа зараховує себе психологічно, поділяє норми та цілі спільноти, орієнтується на них у своїй поведінці.

Важливо також підкреслити відмінності у процесі політичної соціалізації особистості залежно від типу політичної системи, на що, зокрема, вказує Я. Арабчук. Так, прикладом однопартійності є діяльність у радянський період партії комуністів, що була єдиною «керівною і направляючою силою суспільства» та охоплювала своїм впливом і контролем діяльність усієї системи політичного виховання й освіти – від університетів марксистсько-ленінізму до політичних гуртків пенсіонерів, а також і такі най-

важливіші інститути політичної соціалізації, як дошкільні установи, школи, ВНЗ, виробничі колективи, армія. Тепер за наявності величезної кількості конкуруючих і маловпливових політичних партій й організацій політична соціалізація здійснюється стихійно і суперечливо. Основним її типом є конфліктний. При цьому особистість усе більше втрачає зміст і цінність політичного життя, знаходиться в постійному протиріччі з політичною реальністю. Однак багатопартійність, на яку нарікають в Україні, є особливою формою політичної соціалізації та відродження громадянського суспільства. Більшість політичних партій – це ще не інструмент політики, а школа становлення громадянина незалежної держави. Частина з них, навіть тих, що проходили бар'єр і ставали парламентськими партіями, зникає, частина об'єднується. Деякі залишаються на рівні політичних клубів. Але всі вони, і це потрібно зрозуміти, народжені потребами часу, щоб виконати неочікувану роль і роботу – створити нову, здатну до самостійних дій особистість [1, с. 212–213].

Серед різновекторних впливів численних агентів політичної соціалізації інтегруючи роль належить політичній самоосвіті особистості, що обумовлюється посиленням ролі особистісного чинника в сучасних суспільно-політичних процесах. Процес політичної соціалізації також значною мірою визначається особистісним чинником, виступаючи в умовах сучасного суспільства як процес політичної самосоціалізації, де вирішальне значення має власна активність особистості з самоконструювання, самореалізації, самоосвіти й самовиховання.

Н. Пробийголова право на самосоціалізацію пов'язує з вибірковістю індивіда та відзначає наявність в сучасній українській політичній теорії і практиці значного інтересу до людського фактора, розуміння того, що особа виходить на політичний рівень не як віддалений і більш чи менш стихійний результат життя та діяльності людей та їхніх намірів. Вона починає залучатися до політичного процесу і впливати на нього самостійно [12, с. 90].

Як зазначає І. Парубчак, процес політичної соціалізації обумовлений особистісним,

суб'єктивним фактором. Сама унікальність індивіда і є критерієм, який залишає за ним право на самосоціалізацію. Політична соціалізація при цьому розглядається як формування політично орієнтованої особи, яка вмє захищати свої соціально-політичні інтереси, має розвинену політичну свідомість і високий рівень політичної культури. Відповідно для перетворення індивіда на свідомий і активний суб'єкт державотворення необхідною є така система політичної соціалізації, що не тільки задає йому мотивацію до активності та створює умови й можливості для участі у політичному житті, але й водночас забезпечує індивіда необхідним обсягом знань і навичок практичної діяльності, формує в нього здатність розуміти політичну дійсність в державі.

За словами Т. Вольфовської, соціалізація як двосторонній процес, з одного боку, адаптує й інтегрує людину в суспільство завдяки присвоєнню нею соціального досвіду, норм, настанов, які притаманні як суспільству в цілому, так і окремим групам. Водночас особистість розвиває тенденцію до незалежності, свободи, формування власної позиції, розвитку індивідуальності. Смісл соціалізації розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток та самореалізація [2, с. 110].

Визначальну роль у процесі політичної самосоціалізації грає індивідуальний досвід особистості. На думку Н. Пробийголови, рівень політичної соціалізації не є продуктом запозичених досягнень розвинутих суспільств, це завжди продукт власного досвіду, який нагромаджується та передається від покоління до покоління. Здатність громадян приймати раціональні політичні рішення, брати участь у політиці не формується стихійно, а набувається в процесі систематичного й цілеспрямованого опанування відповідними знаннями, досвідом.

Щоб успішно адаптуватися до нового політичного середовища, молода людина змушена обирати і засвоювати стереотипи продуктивної поведінки, а також вчитися виробляти власне бачення громадсько-політичного життя. Розвиток здатності неупереджено сприймати та оцінювати полі-

тичну ситуацію й адекватно відобразити різні події стає актуальним та першочерговим завданням політичної соціалізації.

Згідно з А. Карнаух, політична соціалізація передбачає доволі високу автономію особистості в процесі вибору політичних позицій, їх довільну заміну, а також можливість керуватися в цьому процесі внутрішніми, часом несвідомими, перевагами й переконаннями. Остання обставина вказує на необхідність посилення цілеспрямованої педагогічної підтримки, орієнтованої на допомогу студентам в оволодінні вміннями політичної діяльності, формуванні в них цивілізованих уявлень про політичне життя в країні.

Звідси випливає необхідність організації політичної самоосвіти особистості, розробки відповідних цілей, завдань та засобів їх реалізації, методичного, організаційного, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення.

Головною метою політичної самоосвіти є набуття політичних знань, розвиток інтелекту, аналітичних здібностей, критичного мислення. Як зазначає М. Іванов, розвиток інтелекту відбувається, насамперед, через організацію індивідуальної роботи тих, хто навчається. Самостійна робота сприяє виробленню навичок формування власних суджень у процесі аналізу матеріалів і підготовки письмових звітів і усних повідомлень. При зіставленні різних позицій і установок виробляється здатність до логічного мислення. Розвиток уміння чітко і доступно викладати і захищати власну позицію, вислуховувати думки опонентів і дискутувати сприяє формуванню відкритої політичної культури [6, с. 239].

Окрім цього політична освіта має сприяти формуванню творчої, активної, відповідальної особистості. Зокрема, Т. Поснова, розглядаючи політичне виховання та політичну освіту як одну з неодмінних складових процесу виховання, метою якого є формування громадянської особистості – повноцінного члена суспільства, підкреслює, що в умовах демократизації виникає необхідність у появі творчої, активної особистості, якій притаманні здатність до кри-

тичного мислення, прагнення до самоосвіти та безперервного особистісного зростання [11, с. 136].

Основний елемент політичної самоосвіти складають політична інформація і політичні знання. Відповідно ефективна політична самоосвіта потребує заходів з організації широкого доступу до них для всіх громадян. Для цього і держава, і бізнес-спільнота, і громадські організації мають налагодити випуск друкованих видань відповідної тематики. Так, згідно з М. Івановим, надзвичайно важливо здійснити низку кроків у видавничій політиці. Держава повинна показати приклад випуску спеціальних тематичних освітніх брошур для різних вікових категорій читачів, від дитячого та шкільного віку до пенсіонерів, про основні права та обов'язки громадян України, про її політичну та виборчу систему. Необхідно всіляко стимулювати діяльність у цьому напрямі різноманітних громадських організацій і об'єднань. Вони повинні отримати як моральну, так і матеріальну підтримку з боку держави, фінансових груп, політичних партій [6, с. 263].

Серед іншого варто особливо підкреслити значення інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні політичної самоосвіти особистості в сучасних умовах, зокрема, створення баз даних інформації з історії, права, політології, соціології, спеціалізованих інтернет-порталів, поширення мультимедійних ресурсів і технологій, за-

дяки яким стає можливим збереження та поширення відео- та аудіозаписів виступів, лекцій, дискусій провідних фахівців з різних галузей соціогуманітарного знання.

Проте тільки інформаційного, організаційного та матеріально-технічного забезпечення політичної самоосвіти особистості недостатньо. Потрібне цілеспрямоване формування навичок пошуку, збору, аналізу великих інформаційних масивів, їх критичне осмислення та розвиток на цій основі особистого ставлення до політики, самооцінка свого місця в політичному житті, самоконструювання власної особистості у політичній проекції, що включає свідоме формування сталих політичних орієнтацій, настанов, переконань, ідеалів, норм, цінностей тощо.

Отже, у підсумку маємо ще раз підкреслити провідну роль власної активності особистості з політичної самоосвіти у процесі її політичної соціалізації. Крім того, дія основних чинників політичної соціалізації, що були розглянуті вище, свого максимального ефекту досягає тільки за умови формування цілісної системи, у якій вплив політичного середовища, політичної культури, діяльність політичних партій, засобів масової інформації, закладів культури, політичної освіти є комплексним, узгодженим, науково обґрунтованим та спрямованим на розвиток вільної, критично мислячої, компетентної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арабчук Я.** Роль політичних партій в соціалізації особистості / Я. Арабчук // Гілея: науковий вісник. Вип. 74. – К., 2013. – С. 209–213.
2. **Вольфовська Т. О.** Інтерактивні вміння та їх становлення на різних етапах політичної соціалізації / Т. О. Вольфовська // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К.: ТОВ «Вид-во «Сталь», 2002. – Вип. 5. – С. 98–113.
3. **Гедікова Н. П.** Політична соціалізація особистості в період демократизації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. П. Гедікова. – Одеса, 1999. – 19 с.
4. **Горбатенко І. А.** Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01 / І. А. Горбатенко. – К., 2007. – 20 с.

REFERENCES

1. **Arabchuk Ya.** Role of political parties in socialisation of personality / Ya. Arabchuk // Hileia: naukovyi visnyk. Vyp. 74. – K., 2013. – P. 209-213.
2. **Volfovska T.O.** Interactive skills and their formation on different stages of political socialisation / T. O. Volfovska // Naukovi studii iz sotsialnii ta politichnoi psykholohii. – K.: TOV "Vyd-vo Stal", 2002. – Vyp. 5. – P. 98-113.
3. **Hedikova N.P.** Political socialization of personality in period of democratization of Ukrainian society: Author. dis. na zdobuttia PhD v polit. nauk: 23.00.02 / N.P. Hedikova. – Odessa, 1999. – 19 p.
4. **Horbatenko I.A.** Political science and education in Ukraine: preconditions for formation, process of development, prospects for future: Author. dis. na zdobuttia PhD v polit. nauk: 23.00.01 / I. A. Horbatenko. – K., 2007. – 20 p.

5. **Жадан І. В.** Психологічна модель змісту політичної освіти учнівської молоді / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К.: ТОВ «Міленіум», 2002. – Вип. 6. – С. 121–130.

6. **Іванов М. С.** Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства / М. С. Іванов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 280 с.

7. **Іванов М. С.** Проблеми удосконалення політичної системи України в контексті формування нової політичної культури громадян / М. С. Іванов // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. Політичні науки. – Миколаїв, 2005. – Вип. 31, т. 44. – С. 64–67.

8. **Ісхакова Н. Г.** Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України / Н. Г. Ісхакова // Нова парадигма. Вип. 53. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 83–95.

9. **Обушний М. І.** Патологія / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К.: Арістей, 2006. – 432 с.

10. **Овдijenко Л. Н.** Політична культура у контексті освітніх трансформацій: філософсько-культурологічний аспект / Л. Н. Овдijenко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К.: Агропромвидав України, 1999. – Вип. 2. – С. 136–143.

11. **Поснова Т. П.** Формування ціннісно-мотиваційної сфери особистості студента / Т. П. Поснова // Соціальна психологія. – 2004. – №2. – С. 134–139.

12. **Пробийголова Н.** Особливості розвитку теорії політичної соціалізації / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 88–95.

13. **Шайгородський Ю. Ж.** Багатопартійність як чинник становлення політичної системи / Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. Політичні науки. – Миколаїв, 2006. – Вип. 41, т. 54 – С. 12–16.

14. **Шеременко Н. М.** Політична соціалізація у трансформаційному суспільстві: політологічний дискурс / Н. М. Шеременко // Нова парадигма. Вип. 81. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 81–94.

15. **Исаев Б. А.** Теория партий и партийных систем / Б. А. Исаев. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 367 с.

5. **Zhadan I. V.** Psychologic model for content of political education of youth / I. V. Zhadan // Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – K.: TOV "Milenium", 2002. – Vyp. 6. – P. 121-130.

6. **Ivanov M.S.** Political education in kontekst of political transformations of Civil Society / M.S. Ivanov. – Mykolaiv: Vyd-vo MDGU im. P. Mohyly, 2004. – 280 p.

7. **Ivanov M.S.** Problems of improvement of political System in Ukraine in kontekst of formation of new political culture in citizens / M.S. Ivanov // Naukovi pratsi CHDU im. P. Mohyly. Politychni nauky. – Mykolaiv, 2005. – Vyp. 31, Vol. 44. – P. 64-67.

8. **Iskhakova N.H.** Peculiarities of the process for political socialization under the conditions of transformation in political system of Ukraine / N.H. Iskhakova // Nova paradihna. Vyp. 53. – K.: Vyp. NPU im. Drahomanov, 2006. – P. 83-95.

9. **Obushnyi M. I.** Partology / M. I. Obushnyi, M.V. Prymush, Yu. R. Shveda. – K.: Aristei, 2006. – 432 p.

10. **Ovdiienko L.N.** Political culture in kontekst of educational transformations: filosofsko-kulturolohichni aspekt / L.N. Ovdiienko // Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – K.: Ahropromvydav Ukraina, 1999. – Vyp. 2. – P. 136-143.

11. **Posnova T.P.** Formation of value and motivated sphere for personality of a student / T.P. Posnova // Sotsialna psykholohiia. – 2004. – №2. – P. 134-139.

12. **Probyiholova N.** Peculiarities in development of theory for political socialization / N. Probyiholova // Politychni menedzhment. – 2004. – № 6. – P. 88-95.

13. **Shaihorodskiy Yu. Zh.** Multiparty as a factor for development of political system / Yu. Zh. Shaihorodskiy, K.P. Merkotan // Naukovi pratsi CHDU im. P. Mohyly. Politychni nauky. – Mykolaiv, 2006. – Vyp. 41, T. 54 – P. 12-16.

14. **Sheremenko N.M.** Political socialization in transformative society: politological discourse / N.M. Sheremenko // Nova paradihna. Vyp. 81. – K.: Vyd-vo NPU im. Drahomanov, 2008. – P. 81-94.

15. **Isaev B.A.** Theory of parties and party systems / B.A. Isaev. – Moskva: Aspekt-Press, 2008. – 367 p.